

NORMATIEVE PROFESSIONALISERING

Het Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker (NVMW, 2006) is gebaseerd op een brede benadering van professionaliteit. Naast technisch-instrumentele en persoonlijke professionaliteit is ook normatieve professionaliteit van belang. Het concept normatieve professionaliteit is ontwikkeld aan de Universiteit voor Humanistiek. Inmiddels heeft het ook zijn waarde voor sociaal werk bewezen.

DOOR ED DE JONGE

In dit artikel geef ik eerst een beknopt overzicht van de ontwikkelingsgeschiedenis van normatieve professionalisering. Dit kan onmogelijk recht doen aan de rijkdom en diversiteit van de benadering (zie verder Van Ewijk, 2013). Daarna probeer ik een bijdrage aan deze benadering te leveren. Leidend hierbij zijn drie vragen: Is het voor de theorie en praktijk van normatieve professionalisering niet wenselijk dat (1) de intrinsieke samenhang tussen normativiteit en professionaliteit wordt verhelderd, (2) het einddoel van normatieve professionalisering als ontwikkelingsproces wordt benoemd, en (3) dit ontwikkelingsproces in kaart wordt gebracht?

VAN BETEKENIS ZIJN

Terwijl recent wordt gesproken van normatieve *professionalisering* als een nooit eindigend leerproces (zie Jacobs, Meij, Tenwolde & Zomer, 2008), stond aanvankelijk normatieve *professionaliteit* centraal, als focus voor een zoektocht naar een geactualiseerde identiteit voor humanistisch geestelijk werkers (Van Houten, 1993, 2008; Van Houten & Kunneman, 1993). De nadruk lag daarbij op professionele begeleiding bij individuele bestaansvragen op grond van menselijke waardigheid, levenskwaliteit en zingeving.

Al snel verbreedde Harry Kunneman (1996, 1998, 2005) het concept tot een reflectieve benadering die ook voor andere (professionele) beroepen relevant is. Normatieve professionaliteit staat dan vooral tegenover technische en instrumentele professionaliteit in de beperkte zin van het woord.

Kunneman bekritiseert het broodroostermodel in de hulpverlening: de cliënt ondergaat een vooraf vastgestelde behandeling, in de verwachting dat dit een vooraf vastgestelde verandering te-

weeg brengt, als oplossing voor een vooraf vastgesteld probleem. Deze rechtlijnige aanpak gaat ten koste van zogenoemde *trage vragen*, existentiële en morele vraagstukken over de menselijke eindigheid die zich niet voegen naar het ideaal van de maakbaarheid van het autonome leven.

In normatieve professionaliteit staat de individuele bestaansethiek van cliënt (en professional) centraal: het streven naar een zinvol bestaan waarin de waarde als persoon wordt ervaren door voor anderen daadwerkelijk van betekenis te zijn. Omdat gedeelde culturele kaders voor zingeving niet langer beschikbaar zijn, moeten mensen hun plaats in de samenleving zien te vinden door verhalen te delen waarin ze zelf als actor verschijnen en waarin hun gevoelens, inzichten en handelingen betekenis krijgen.

MOERASSIGHEID OMARMEN

De normatieve professional verhoudt zich op reflectieve wijze tot de organisatorische, politieke, sociaal-maatschappelijke en cultuurhistorische context. Kunneman (2013) is het vooral te doen om het vergroten van de waardenruimte in de hedendaagse cultuur, met het oog op een goede omgang met de mondiale vraagstukken op existentieel, economisch en ecologisch vlak. Van premoderne culturen kunnen we gevoeligheid voor zingevende verhalen overnemen, maar dan zonder hiërarchische machtsverhoudingen. Van de moderne cultuur moeten we de kritische en democratische onafhankelijkheid behouden, maar dan wel zonder de excessieve consumptie en productie, winstmaximalisatie en groei van het zogenoemde dikke-ik binnen het postindustriële en neoliberale kapitalisme. De postmoderne cultuur verschaft ons inzicht in de pluraliteit en irrationaliteit

van de werkelijkheid en van onszelf, en ontmaskert de machtsverhoudingen in denken en doen, maar we zullen ons moeten bevrijden van haar afstandelijkheid en politieke onmacht. Kunneman pleit voor het liefdevol omarmen van de complexiteit en moerassigheid in ons werk en ook in ons eigen leven. Hierdoor kunnen we van binnenuit invloed uitoefenen op werkzaamheden en organisatie. Van normatieve professionals vraagt dit vooral het kunnen ervaren en uithouden van de spanning tussen idee en verwerkelijking van menselijkheid. Een belangrijke constante in het werk van Kunneman is de ruimte voor hoop.

SOCIAAL KARAKTER

Normatieve *professionalisering* is de verbinding van normativiteit met professionalisering. Toch wordt in deze benadering weinig aandacht besteed aan de innerlijke samenhang tussen ethiek en professionaliteit. Vaak wordt theoretische reflectie als het ware van buitenaf aan de beroepspraktijk opgelegd. Ethiek is echter altijd al aanwezig in het hart van professies. Er hoeft dus bij wijze van spreken geen transplantatie van lichaamsvreemd weefsel plaats te vinden om haar een volwaardige plaats in deze beroepen te geven. Eerder slibben de kransslagaderen wel eens dicht door bureaucratische en commerciële vetten in de professionele bloedsomloop, zodat een dotterbehandeling of zelfs reanimatie noodzakelijk is.

In normatieve professionaliteit staat de individuele bestaansethiek van de mens centraal: het streven naar een zinvol bestaan waarin je als persoon waarde ervaart door voor anderen van betekenis te zijn

In professies staat het realiseren van humanitaire waarden centraal. In de gezondheidszorg draait het, als het goed is, om gezondheid als kernwaarde, en in de rechtspraak om rechtvaardigheid. Ook sociaal werk is een professie waarin het realiseren van humanitaire kernwaarden centraal staat. De internationale federatie van sociaal werkers beschrijft het vak als volgt: *'Social work is a practice-based profession and an academic discipline that promotes social change and development, social cohesion, and the empowerment and liberation of people. Principles of social justice, human rights, collective responsibility and respect for diversities are central to social work. Underpinned by theories of social work, social sciences, humanities and indigenous knowledge, social work engages people and structures to address life challenges and enhance wellbeing.'* (IFWS, 2014)

Deze definitie beschrijft sociaal werk als een professie, en brengt het in verband met vele humanitaire waarden: sociale cohesie, empowerment, bevrijding, sociale rechtvaardigheid, mensenrechten (menselijke waardigheid), gemeenschappelijke verantwoordelijkheid, diversiteit en welzijn. Verder kunnen we uit deze definitie afleiden dat sociaal werk professioneel werk is met een sociale kern. Je zou het zo kunnen formuleren: sociaal werk is het zoeken naar sociale oplossingen voor sociale vraagstukken, op uiteenlopende leefgebieden. Of het nu gaat om materiële of zingevingsvragen, en alles wat daar tussenin ligt, sociaal werkers initiëren en stimuleren vooral de sociale verbindingen die het welzijn dienen te bevorderen.

De belangrijkste waarden van sociaal werk bezitten dan ook een sociaal karakter. Bijvoorbeeld sociale inclusie (niemand wordt buitengesloten, iedereen hoort erbij), sociale cohesie (niemand

leeft geïsoleerd, iedereen is ingebed in en verbonden met de samenleving) en sociale gelijkheid (niemand wordt bevoorrecht of achtergesteld, iedereen wordt als gelijkwaardig beschouwd en krijgt gelijke kansen en mogelijkheden).

Wat in normatieve professionalisering als benadering lijkt te ontbreken, is aandacht voor de normatieve kern die in professies aanwezig is in de vorm van humanitaire kernwaarden. Daardoor lijkt de normatieve professional in de theorievorming vooral een professional waar normativiteit van buitenaf aan moet worden toegevoegd, buiten de beroepsidentiteit en de beroepsuitoefening om, dus zonder innerlijke verbinding met de ethische kern van het beroep dat iemand uitoefent. Overigens moeten professies niet gereduceerd worden tot hun kernwaarden maar verbonden blijven met een algemene humanitaire basis. Op dat belang wijst het gedachtegoed van normatieve professionalisering, maar ook andere concepten zoals de presentiebenadering en de zorgethiek.

ETHISCH ACTOR

De laatste tien jaar ligt de nadruk op normatieve professionalisering als een continu leerproces (zie het themanummer Normatieve Professionalisering van het Tijdschrift voor Humanistiek, 2005). Hierdoor is enigszins onduidelijk geworden in welke richting dat ethische ontwikkelingsproces zou moeten verlopen. Natuurlijk kan dat niet in detail vooraf worden vastgelegd. Dat zou in strijd zijn met de openheid die van professionals mag worden verwacht, maar de praktijk leert dat enig houvast geen kwaad kan. Binnen het lectoraat Innovatieve Maatschappelijke Dienstverlening van Hogeschool Utrecht is derhalve op basis van praktijkonderzoek met ambulante sociale professionals een model ontwikkeld van de (normatieve) professional als ethisch actor (Keinemans, De Jonge & Kloppenburg, 2014). Hierbij wordt gebruik gemaakt van het – niet originele maar wel effectieve – beeld van de ijsberg. Tijdens het onderzoek, en ook in andere contacten met professionals, is gebleken dat dit model empowerend en inspirerend kan werken: professionals verwerven inzicht in en ook woorden voor hun eigen ethische expertise, weten zich daardoor erkend in hun professionele deskundigheid en de complexe gelaagdheid daarvan, en voelen zich gestimuleerd en gefaciliteerd om hun ethische ontwikkeling ter hand te nemen.

TOPJE VAN DE IJSBERG

Het meest zichtbare deel van de professional als ethisch actor, bij wijze van spreken het topje van de ijsberg, is de ethische bekwaamheid. Aspecten van deze bekwaamheid zijn signale-

ren, beoordelen, beslissen, interveniëren en verantwoorden.

De diepte van de ijsberg onder het wateroppervlak maakt het mogelijk dat die ethische bekwaamheid het hoofd boven water kan houden. Die diepte bestaat om te beginnen uit ethische referentiekaders, zoals begrippen (waarden, dilemma's), uitgangspunten (eigen kracht, netwerkvorming), concepten (zorgethiek, presentiebenadering) en instrumenten (moreel beraad, socratische gespreksvoering).

Naast dit meer cognitieve fundament is tevens een affectieve basis vereist voor ethische bekwaamheid. Daadwerkelijk handelen vereist bovendien ethische motivatie. Al de genoemde aspecten zijn verankerd in de ethische identiteit van de werker als professional en als persoon, het fundament van de ijsberg.

Naast de diepte kun je ook de breedte onderscheiden: de zee waarin de ijsberg drijft, in steeds wijdere cirkels. De professional is op basis van wederzijdse beïnvloeding ingebed in een persoonlijke en professionele, een sociale en maatschappelijke context. Tenslotte wordt in het model nog de lengte onderscheiden, als een beeld voor de tijd en de veranderingen die daardoor mogelijk worden. Deze veranderingen vinden niet alleen plaats in de sociaal-maatschappelijke en cultuurhistorische context (de zee) maar ook in de professional zelf (de ijsberg).

Natuurlijk gaat een vergelijking altijd maar tot een bepaalde hoogte op (een ijsberg is koud), hoewel het beeld van de ijsberg ook tot onverwachte associaties leidt: een ijsberg bestaat uit hetzelfde element als de zee waarin de berg drijft. Het concept van de professional als ethisch actor biedt houvast aan het proces van normatieve professionalisering zonder dat het als keurslijf fungeert.

ETHIEKWERK

Normatieve professionalisering is een voortdurend leerproces, maar hoe krijgt dat proces vorm? De Engelse hoogleraar en ethica Sarah Banks (2012, p. 14) werkt aan de ontwikkeling van het concept 'ethiekwerk', dat zij als volgt omschrijft:

The effort people put into seeing ethical aspects of situations, developing themselves as good practitioners, working out the right course of action and justifying who they are and what they have done.

In deze omschrijving kunnen twee lagen worden onderscheiden. Enerzijds gaat het om werken aan de ethische bekwaamheid, als het topje van de ijsberg: signaleren, handelen en verantwoorden. Anderzijds gaat het ook om de diepte van de ethische actor: zelfontwikkeling tot goede praktijkwerker.

Banks onderscheidt zes aspecten van ethiekwerk. Deze zijn nauw verwant aan het model van de ethische actor.

- Identiteitswerk (*identity work*) draait in de kern om het ontwikkelen van een ethische identiteit, niet alleen als professional maar ook als persoon.
- Referentiekaderwerk (*framing work*) betreft het identificeren van en het focussen op de ethisch relevante aspecten van de professionele situatie en haar sociale en politieke context, inclusief het zelfbesef van de professional als actor, dat wil zeggen als handelend persoon.
- Redeneerwerk (*reason work*) is van belang om verschillende perspectieven op een situatie te ontwikkelen, om beslissingen te nemen en rechtvaardigingen te geven.
- Emotiewerk (*emotion work*) draait om het managen van emoties, bijvoorbeeld het onderdrukken, het oproepen of het uiten van emoties.
- In rolwerk (*role work*) staat het selecteren van een geschikte rol en het innemen van een dienovereenkomstige positie centraal.
- Performancewerk (*performance work*), tot slot, is vereist voor al het handelen en interacteren van professionals.

GEBRUIK MAKEN VAN EMOTIES

Bij het lectoraat Innovatieve Maatschappelijke Dienstverlening verrichten we praktijkgericht onderzoek naar het versterken van de professional als ethisch actor door middel van ethiekwerk. Zo onderzoeken we samen met ambulante sociale professionals naar hun ethische sensibiliteit voor moreel beladen praktijksituaties.

We vroegen de professionals eerst zo'n situatie uitvoerig te beschrijven. Vervolgens onderzochten we met hen hoe zij wisten dat de praktijksituatie moreel beladen was. Dat leidde onder meer tot het inzicht dat emoties daarbij een belangrijke rol spelen, bijvoorbeeld onrust, bezorgdheid, angst, achterdocht en onmacht. Eén van de deelnemende professionals was in eerste instantie verbaasd over de emotionele aspecten die door anderen werden beschreven; zij herkende dat niet uit haar eigen praktijkervaring. Naar de eerstvolgende bijeenkomst kwam zij echter met een hele lijst aanvullingen. Ze was zich bewust geworden van de vele emoties die altijd onbewust een rol spelen in haar beroepsuitoefening. Een tijd later vertelde ze dat ze inmiddels had geleerd gebruik te maken van deze emoties in haar beroepsuitoefening. Zo constateerde ze dat het zeer effectief kan zijn om op spaarzame en bewust gekozen momenten haar boosheid en irritatie op een gedoseerde wijze naar een cliënt te uiten, bijvoorbeeld omdat die haar grenzen overschrijdt. Het werkte vooral omdat ze doorgaans zeer beheerst reageert. Praktijkgericht onderzoek en reflectie met behulp van het model van ethisch actorschap kunnen dus een ondersteuning zijn van ethiekwerk – in dit geval gaat het om emotiewerk – waardoor het ethisch actorschap van sociale professionals wordt versterkt.

Het lectoraat heeft een website ontwikkeld waar professionals inspiratie en houvast vinden voor normatieve professionalisering, voor ethiekwerk, voor werken aan ethisch actorschap: www.ethiekwerk.hu.nl. De site bevat hulpmiddelen voor ethische reflectie en besluitvorming. Ook zijn gratis e-boeken beschikbaar over deze thematiek (zie de reeks Ethiekwerk op de website van uitgeverij Eburon). Momenteel worden in samenwerking met praktijkinstellingen scholingstrajecten op maat ontwikkeld, want ook normatieve professionalisering en ethiekwerk zijn maatwerk.

Ed de Jonge is als praktijkonderzoeker en onderwijsontwikkelaar verbonden aan de Hogeschool Utrecht.

Bronnen

- Banks, S. (2012). Negotiating Personal engagement and Professional Accountability: Professional Wisdom and Ethics Work. *European Journal of Social Work*, 2012, 1-18.
- Ewijk, H., van (2013). Conceptuele inleiding: Ontvouwing van normatieve professionalisering. In: H. van Ewijk & H. Kunneman (Red.), *Praktijken van normatieve professionalisering* (pp. 19-71). Amsterdam: SWP.
- Houten, D. van (1993). Traditie en Vernieuwing in het Humanistisch Geestelijk Werk. *Praktische Humanistiek*, 3(10), 2-13.
- Houten, D. van (2008). Professionalisering: Een verkenning. In: G. Jacobs, R. Meij, H. Tenwolde & Y. Zomer (Red.), *Goed werk: Verkenningen van normatieve professionalisering* (pp. 16-35). Amsterdam: SWP.
- Houten, D.J. van & Kunneman, H.P. (1993). De professionalisering van humanistisch geestelijk werk: Perspectieven en problemen. In: P.B. Cliteur & D.J. van Houten (Red.), *Humanisme: Theorie en praktijk* (pp. 321-332). Utrecht: De Tijdstroom.
- Jacobs, G., Meij, R., Tenwolde, H. & Zomer, Y. (Red.) (2008). *Goed werk: Verkenningen van normatieve professionalisering*. Amsterdam: SWP.
- Keinemans, S., Jonge, E. de & Kloppenburg, R. (2014). *Ethisch actorschap*. Delft: Eburon.
- Kunneman, H. (1996). *Van theemutscultuur naar walkman-ego: Contouren van postmoderne individualiteit*. Amsterdam: Boom.
- Kunneman, H. (1998). *Postmoderne moraliteit*. Amsterdam: Boom.
- Kunneman, H. (2005). *Voorbij het dikke-ik: Bouwstenen voor een kritisch humanisme*. Amsterdam: SWP/HUP.
- Kunneman, H. (2013). *Kleine waarden en grote waarden: Normatieve professionalisering als politiek perspectief*. Amsterdam: SWP/HUP.
- Nederlandse Vereniging van Maatschappelijk Werkers (2006). *Beroepsprofiel van de maatschappelijk werker*. Utrecht: NVMW (nu: BPSW).